

Ce este Occidentul?

Philippe NEMO (n. 1949), filosof și scriitor francez contemporan. Profesor la ESCP-EAP (École supérieure de commerce de Paris – École européenne des affaires). Domeniul lui de interes îl constituie istoria ideilor, în special istoria intelectuală a liberalismului. Dintre lucrările lui remarcăm, în particular: *Histoire des idées politiques dans l'Antiquité et au Moyen Âge*, PUF, 1998 (distinsă cu *Prix Koenigswarter de l'Académie des sciences morales et politiques*), *Histoire des idées politiques aux Temps modernes et contemporains*, PUF, 2002.

Traducătorul, **Adrian Ciubotaru**, a absolvit Facultatea de Litere a Universității „Alec Russo” din Bălți. Traduceri: Jean-Marie Schaeffer, *Adio, estetică*, Știința, 2001; Wladimir Troubetzkoy, *Sankt-Petersburgul, un mit literar*, Știința, 2005; Jean Grondin, *Hermeneutica*, Știința, 2008; Jacques Le Goff, *Europa explicată tinerilor*, Cartier, 2008; Jacques Duquesne, *Dumnezeu pe înțelesul nepoșilor mei*, Cartier, 2008.

Philippe Nemo

Ce este Occidentul?

Traducere din franceză de Adrian Ciubotaru

CARTIER
istoric

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@gmail.com

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61.

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03.

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 24 10 00.

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel./fax: 23 21 22.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Inga Druță

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Dorin Onofrei

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoeditare: Vasile Țugui, Marina Fusa

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 82145)

Philippe Nemo

QU'EST-CE QUE L'OCCIDENT?

© Presses Universitaires de France, 2004, 2006.

Philippe Nemo

CE ESTE OCCIDENTUL?

Ediția I, noiembrie 2008

© 2008, Editura Cartier pentru prezenta versiune românească. Această ediție a apărut într-un tiraj de 610 exemplare. Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Nemo, Philippe

Ce este Occidentul? / Philippe Nemo ; trad. : Adrian Ciubotaru. – Ch. : Cartier, 2008

(Combinatul Poligr.). – 168 p. – (Colecția istoric).

Tit. orig. : Qu'est-ce que l'Occident? – 610 ex.

ISBN 978-9975-79-426-8

CZU 32(100-15)

N-46

Introducere

Lui Fichte i s-a părut necesar să scrie, în 1808, un *Discurs către națiunea germană*; lui Julien Benda, în 1933, un *Discurs către națiunea europeană*. Circumstanțele geopolitice de azi solicită, la rândul lor, ceva de felul unui „discurs către națiunea occidentală”.

Există o analogie între cele trei situații. Fichte și-a ținut conferințele în momentul în care invaziile napoleoniene amenințau Germania în însăși existența ei. Benda și-a publicat eseuul pe când „războiul civil european”, început în 1914, amenința existența însăși a Europei. În ambele cazuri, acești autori își dădeau seama că cele două „națiuni” vizate de aceste traumatisme, cea „germană” și cea „europeană”, fuseseră până atunci mai mult simțite decât gândite și că oricine dorea să le apere trebuia să înceapă prin a le face mai recognoscibile în ochii propriilor lor membri. Ei au încercat să definească idealurile și valorile pe care aceste comunități le întruchipau (într-o manieră foarte contestabilă în ceea ce îl privește pe Fichte, dar aceasta este o altă problemă). Ei au contribuit, astfel, prin cărțile lor, la crearea unei „conștiințe de sine” a Germaniei și a Europei, ceea ce nu a fost lipsit de importanță pentru apariția unor instituții politice capabile să înscrie aceste comunități în durată istoriei, respectiv Germania, unificată de Bismarck, și Uniunea Europeană.

În ziua de azi, la fel, crizele geopolitice de la începutul secolului al XXI-lea zdruncină o realitate pe care noi o percepem ca esențială pentru existența noastră, dar despre care nu avem o conștiință destul de limpede. Construcția europeană, puțin contestată pe parcursul a aproape cincizeci de ani, suscită scepticismul, deoarece nu se vede foarte clar conform căror criterii promotorii săi înțeleg să lărgască Europa la Est și la Sud. Terorismul, răspândirea armelor de distrugere în masă, mondializarea economică generează, de o parte și de cealaltă a Atlanticului, răspunsuri divergente care ar putea să meargă până la un divorț între Europa și America. Fluxurile migratorii ating un prag critic, dincolo de care integrarea culturală a imigranților devine problematică, și în care noi vedem profilându-se o societate pluralistă din punct de vedere cultural. În toate aceste probleme este implicată, în mod vădit, o realitate – „Occidentul” – despre care, tocmai din acest motiv, trebuie urgent să încercăm să ne facem o idee precisă.

Ce este „Occidentul”, *the West*? Această civilizație sau această cultură – nu căutăm aici să distingem acești doi termeni – are ea oare o unitate mai profundă decât diviziunile sale geopolitice? Are valori și instituții comune, care fac din ea una și aceeași lume, deosebind-o pentru mult timp înainte de lumile chineză, japoneză, indiană, arabo-musulmană, africană și chiar de lumile considerate ca fiind apropiate, precum ortodoxia est-europeană și rusă, America Latină sau Israelul? Dacă da, există între țările Occidentului o solidaritate profundă ce ar justifica, într-un fel sau altul, unificarea politică a acestui ansamblu (din acest punct de vedere, Uniunea Europeană și Imperiul American sunt, evident, două idei bune și, totodată, false)? Și dacă, în civilizația apuseană, au fost atinse anumite figuri ale universalului, a căror dispariție sau vlăguire ar afecta

umanitatea în ansamblul ei, trebuie oare să fie apărată o atare civilizație, nu numai împotriva unor amenințări de tip militar, dar și împotriva riscurilor de dezagregare prin emanciparea comunitarismelor sau prin metisajul cultural?

Obiectivul eseului de față nu este de a răspunde direct la aceste întrebări – eu nu voi face decât să indic câteva piste în concluzie –, ci de a prezenta anumite chei istorice și filosofice ale unor posibile răspunsuri.

Civilizația occidentală poate, într-o primă aproximare, să se definească, efectiv, prin statul de drept, democrație, libertăți intelectuale, raționalitate critică, știință, economie liberă întemeiată pe proprietatea privată. Or, nimic din toate acestea nu este „natural”. Aceste valori, aceste instituții sunt rodul unei lungi construcții istorice. Așa s-a întâmplat că eu am acumulat cunoștințe despre aceasta pe măsură ce lucram la o voluminoasă *Istorie a ideilor politice*, mergând de la Antichitate și ajungând până în epoca cea mai recentă¹. În lumina a ceea ce am învățat în urma acestui efort îndelungat, cred că morfogeneza culturală a Occidentului poate fi structurată, în ciuda întregii sale complexități, în cinci evenimente esențiale:

- 1/ inventarea Cetății, a libertății subordonate legii, a științei și a școlii realizată de greci;
- 2/ inventarea dreptului, a proprietății private, a „persoanei” și a umanismului realizată de romani;
- 3/ revoluția etică și escatologică a Bibliei: caritatea transcen-zând justiția, punerea în tensiune escatologică a unui timp linear, timpul Istoriei;
- 4/ „Revoluția papală” din secolele XI-XIII, care a ales să utilizeze rațiunea umană sub cele două înfățișări, a științei grecești și a dreptului roman, pentru a înscrie în istorie

etica și escatologia biblice, realizând, astfel, prima sinteză veritabilă între „Atena”, „Roma” și „Ierusalim”;

- 5/ promovarea democrației liberale, înfăptuită de ceea ce s-a convenit să se numească marile revoluții democratice (Olanda, Anglia, Statele Unite, Franța, apoi, într-o formă sau alta, toate celelalte țări ale Europei Occidentale). Pluralismul este mai eficient decât orice orânduire naturală sau artificială, în cele trei domenii, al științei, al politicii și al economiei; acest ultim eveniment îi conferă Occidentului o putere de dezvoltare fără precedent, care i-a permis să dea naștere Modernității.

Primul eveniment este denumit, în mod curent, „miracolul grec”. Al treilea se dă, el însuși, drept un eveniment profetic. Cu toate acestea, în anumite privințe, toate cele *cinci* evenimente sunt niște „miracole”, pentru că toate sunt niște soluții de continuitate în istoria culturală, niște salturi evoluționare. Unele dintre ele pot fi raportate și la unele civilizații nonoccidentale. Ceea ce este însă propriu Occidentului este că el a fost modelat, nici mai mult, nici mai puțin, *de toate cele cinci evenimente*.

Aș prefera, în cele ce urmează, să retrasez schematic această morfogeneză. E de la sine înțeles că intenția mea nu este de a face în câteva zeci de pagini un rezumat al „istoriei civilizației occidentale”, nici de a avansa idei noi despre fiecare dintre cele cinci evenimente în parte. Intenția este de a reliefa anumite trăsături abstracte ale acestor evenimente – identificate discreționar, simplificate în mod voit – și de a arăta cum s-au îmbinat acestea pentru a crea *spiritul propriu* al occidentalilor de azi.

Eu nu ignor numeroasele obiecții, atât de fond, cât și de metodă, pe care un atare demers poate să le provoace. Cea mai gravă este că, punând întrebarea „Ce este?” și părând că vreau

să definesc o esență, risc să cad în capcanele esențialismului, care constă în a atribui grupurilor umane o natură eternă, in-comunicabilă și o devenire endogenă.

Nu aceasta este metodologia mea. „Occidentul”, pe care eu încerc să îl definesc, nu este un *popor*, ci o *cultură* purtată succesiv de *mai multe popoare*. În această istorie au fost implicați oameni de etnii diferite, care și-au asumat de bunăvoie valori străine de acelea pe care le avea grupul lor de origine. Eu mă gândesc la romani elenizându-se, la galii învinși acceptând cu destulă bunăvoință latinitatea (ei au abandonat cu totul limba lor în două sau trei generații), la europenii păgâni convertindu-se în masă la creștinism, mai apoi la însăși Europa creștină hotărând să-și însușească dreptul roman și știința greacă și să constituie *aceste trecuturi* ca pe trecutul său, sursă a normelor sale, a imaginarului său, a identității sale. De fiecare dată, aceste grupuri și-au asumat deci, într-un mod retrospectiv, o filiație spirituală care nu corespundea filiației lor biologice sau etnice și au făcut-o prin libera alegere a diriguitorilor și a gânditorilor lor. S-a ironizat mult pe seama școlii coloniale franceze, care îi învăța pe micuții africani marile momente ale istoriei Franței – vasul de la Soissons, Jeanne d’Arc – ca și cum aceste evenimente ar fi fost istoria lor. Era acest lucru chiar atât de absurd? Noi înșine, europenii, cine suntem noi dacă nu niște colonizați care i-am recunoscut drept strămoși pe Socrate și Cicero, Moise și Iisus, și nu acele ființe fruste care populau pădurile celtice și germanice? Valorile și instituțiile construite de-a lungul istoriei culturale a Occidentului fac parte din ceea ce Karl Popper a numit „lumea 3” – lumea ideilor, a reprezentărilor, a doctrinelor, a realităților exclusiv culturale. Ele sunt accesibile astăzi tuturor popoarelor lumii, cu condiția că acestea le cred bune; prin urmare, nu poate fi vorba aici de nicio proprietate exclusivă. Acuzația de esențialism este neîntemeiată.

Obiectivul meu nu este însă unul polemic. Eu voi caracteriza într-o manieră pozitivă și analitică aportul esențial al fiecăruia dintre cele cinci evenimente și voi arăta cum aceste contribuții s-au asociat într-un chip atât de fericit pentru a constitui Forma Occidentului².

Capitolul 1

„Miracolul grec”: Cetatea, știința

1. TRĂSĂTURILE CONSTITUTIVE ALE CETĂȚII GRECEȘTI DUPĂ JEAN-PIERRE VERNANT

Cetatea greacă s-a născut în urma unei catastrofe: distrugerea, în jurul anului 1200 î.Hr., a monarhiilor sacre centralizate de tip micenian care existau pe pământul grec. A urmat un lung Ev Mediu, niște secole obscure din care s-a ivit, pe la mijlocul secolului al VIII-lea, o realitate extraordinară, produs al unui „salt” evoluționar: Cetatea³. Jean-Pierre Vernant⁴ a caracterizat această mutație, realizată de oamenii politici și de gânditorii greci din epoca arhaică („Cei șapte înțelepți” și semenii lor), prin următoarele trăsături:

1/ *Criza suveranității*. Când apare Cetatea, se constată că puterea magico-religioasă a regelui sacru micenian, care reunea în persoana sa toate funcțiile sociale, s-a destrămat. Funcțiile regale sunt, de acum înainte, exercitate de o mulțime de magistrați: militari, judecători, guvernanți, preoți... Monarhia a cedat locul republicii. Puterea politică a devenit colectivă, ea a fost plasată *en to meson*, în mijlocul comunității, și a devenit „preocuparea tuturor”.

2/ *Apariția unui spațiu public.* În timp ce puterea regelui micenian era închisă în spațiul secret al palatului regal, puterea magistraților, în noua Cetate, este publică și deschisă, fapt dovedit de apariția, atestată arheologic, a *agorei*, locul în care se țineau reuniunile cetățenilor, și de schimbarea de statut a *scrierii*, care devine un mijloc de a publica ideile, de a le oferi judecății unui public anonim. Legile capătă o formă scrisă. Deși scrierea este deja, la această dată, bimilenară, anume în contextul Cetății grecești apar primele texte pe care le putem considera cărți.

3/ *Promovarea discursului și a rațiunii.* Odată ce puterea este expusă în *agora* și poate fi repusă în discuție de oricine, deciziile și legislațiile nu pot să se impună decât în măsura în care ele au convins adunarea. Acest lucru nu este posibil decât dacă, pe de o parte, ele au fost justificate de rațiuni obiective și universale, care au dezamorsat dinainte obiecțiile, și dacă, pe de altă parte, aceste rațiuni au fost expuse, ele însele, conform unei argumentări convingătoare, ținând cont de psihologia și de capacitățile de pricepere ale adunării. Gândirea rațională și arta discursului sunt, prin urmare, pentru Vernant, cele două creații intelectuale care sunt induse nemijlocit de puterea devenită publică în Cetatea în devenire. Mai târziu, științele – *logica, dialectica, retorica* – vor formaliza procedeele de argumentare rațională riguroasă și ale artei discursului; dar ele nu vor face decât să moștenească ceea ce, mai întâi, fusese creat în mod spontan în *agora*.

4/ *Egalitatea în fața legii.* Membrii societății civice, pătrunzând în spațiul public, se percep din ce în ce mai mult drept semeni, *homioi*, și egali, *isoi*. Cauza este că, pentru a asigura cu adevărat situația unui om în comunitate, contează nu atât funcția magico-religioasă pe care el o îndeplinește sau locul pe care el îl ocupă într-un clan, cât, pe de o parte, capacitatea sa de a

lupta, în rând cu ceilalți, în falanga hoplitică⁵ și, pe de altă parte, capacitatea sa de a aduce argumente raționale în *agora*; din momentul în care, în spațiul public, obiecția pertinentă, observația obiectivă pot veni de la cel mai neînsemnat dintre cetățeni ca și de la cel mai notabil, orice cetățean devine substituibil oricărui alt cetățean și interșanjabil cu acesta. Apare un om *abstract*, egal cu toți ceilalți în fața legii, în dublul sens în care el îi este, deopotrivă, supus și în care el ia parte la elaborarea acestei legi. Virtutea numită *sophrosynē* („moderația”) se substituie virtuților aristocratice pe care le mai vedem încă exaltate la Homer și pe care Hesiod începe să le condamne ca *hybris*, lipsă de măsură, sursă de dezordine, de nedreptăți și de violențe. De fapt, apare un om în întregime nou, *cetățeanul*: cel care se știe și se vrea egal în drepturi, în rațiune și în demnitate⁶ semenilor săi.

5/ *Metamorfoza religiei*. Inventând, astfel, statul dintr-o rațiune publică, grecii au inventat, în mod paradoxal, *religia* – sau, cel puțin, ceea ce noi, occidentalii moderni, denumim cu acest cuvânt, adică o anumită relație „verticală” a omului cu Dumnezeu. Anterior, religia era cu totul altceva. Ea era ceea ce sudează „orizontal” grupul, forma unică și obligatorie a legăturii sociale, cimentul ordinii sociale asigurate de *catharsisul* violenței operate de rit în conformitate cu mitul⁷. Or, iată că, de acum înainte, sarcina de a asigura ordinea socială este asumată de Stat, care pedepsește crimele în funcție de legile omenești în vigoare⁸. Drept urmare, religia devine socialmente inutilă. Ea nu dispare, desigur, dar își schimbă radical statutul: 1/ cultul este subordonat Statului, odată cu dezvoltarea cultelor poliade legate de Cetate și de teritoriul său, fenomen reductibil la neutralizarea religiosului ca atare (deoarece politicul este cel care comandă religiosul, și nu invers, cum se întâmplă în societățile arhaice); 2/ în replică, apar forme de religiozitate private, ca misterele,